

**O'ZBEKSTAN RESPUBLIKASI JOQARI HA'M ORTA ARNAWLI
BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI**

**BERDAQ ATINDAG'I QARAQALPAQ MA'MLEKETLIK
UNIVERSITETI**

REFERAT

Tema: Du'nya ju'zi awil-xojalig'i geografyasi.

No'kis – 2010 j.

Tema: Du'nya ju'zi awıl-xojalıg'ı geografyasi

Jobası:

Kirisiw. Du'nya ju'zi awıl-xojalıg'ına uluwma sıpatlama.

Tiykarg'ı bo'lim

1. Du'nya ju'zi awıl-xojalıg'ının' rawajlaniwi ha'm jaylasıwına ta'sir ko'rsetiwshi faktorlar.
2. Du'nya ju'zi awıl-xojalıg'ının' tiykarg'ı tarmaqlarının' jaylasıwı.
 - a) da'nli eginler
 - b) basqa tu'rdegi azıq-awqatlıq eginler
 - v) azıq-awqatlıq emes o'nimler.
3. Du'nya ju'zi sharwashılıq tarmaqlarının' jaylasıwı.

Juwmaqlaw

Paydalanılǵ'an a'debiyatlar dizimi

Kirisiw. Du'nya ju'zi awıl-xojalıg'ına uluwma sıpatlama. Awıl-xojalıg'ı du'nya ju'zi xalqına tiykarg'ı azıq-awqatlıq o'nimler menen birge jen'il sanaat ushın shiyki zat o'nimlerin jetkerip beredi. Biraq awıl-xojalıg'ı o'ndirisi du'nya ju'zi xalqının' o'siw pa'tine ten' emes. Sebebi du'nya xalıqlarının' ko'pshilik bo'limi toyip awqatlanbaydı. Bularg'a tiykarınan rawajlanıp atırg'an ha'm ekonomikalıq jaqtan kem ta'miynlengen ma'mleketlerdin' xalıqları kiredi. Sonlıqtan du'nya ju'zi boyınsha xalıqtın' o'siw pa'ti ortasha jılına 1,2-1,5% qurasa, azıq-awqatlıq eginlerdi jetistiriwdi 3.5-4%-ke jetkiziw za'ru'r.

Jer sharı ekonomikalıq aktiv xalqının' 60%-ten artig'i awıl-xojalıg'ında ba'nt. Eger awıl-xojalıg'ına ja'rdem beriwshi jas ha'm kekselerdi esapqa alsaq, onda du'nya xalqının' 2/3 bolimi awıl-xojalıg'ı tarmaqlarına tuwra keledi. Ha'zirgi waqıtta Afrika ha'm Aziyanın' ko'plegen ma'mleketlerinde 70%-ten artıq xalqı awıl-xojalıg'ında ba'nt etilgen.

Al sanaatlasqan ha'm ekonomikalıq jaqtan rawajlang'an ma'mleketlerde awıl xojalıg'ı menen ba'nt bolg'an xalıqtın' u'lesi jıldan-jıl'g'a kemeyip barmaqta. Maselen:AQSH-ta ha'zirgi ku'nde awıl xojalıg'ında 5% xalıq ba'nt bolsa, Ullı Britaniyada 2% xalqı awıl-xojalıg'ında isleydi.

Awıl-xojalıg'ı tiykarg'ı 2 tarawg'a bo'linedi.

1. Diyqansılıq tarawı
2. Sharwashılıq tarawı

Awıl-xojalıg'ı azıq-awqat o'nimlerin, sonday-aq azıq-awqatlıq emes o'nimler, toqımashılıq ha'm basqada sanaat tarmaqlarına shiyki zat o'nimlerin jetkizip beredi. Sonin' menen bir qatarda awıl-xojalıg'ının' o'zi ha'r tu'rli mashinalardı ha'm mineral to'ginlerdi paydalanıwshı da esaplanadı.

1. Du'nya ju'zi awıl-xojalıg'ının' rawajlanıwı ha'm jaylasıwına ta'sir ko'rsetiwshi tiykarg'i faktorlar. Ha'zirgi zaman awıl-xojalıg'ı geografiyası ko'plegen faktorlardın' ta'sirine baylanışlı, olardan: ekonomikalıq, ta'biyiy ha'm siyasiy faktorlar. Awıl-xojalıg'ı o'ndirisinin' geografiyalıq jaylasıwına ta'sir etiwshi tiykarg'ı faktorlardın' biri ol yamasa bul ma'mlekettin' sotsial-ekonomikalıq baylanısları esaplanadı. AQSH, Kanada, Ullıbritaniya ha'm t.b Batıs

Evropa ma'mleketlerinin' awıl-xojalıg'ı son'g'ı jillarda kapitalistlik rawajlanıwdın' uluwma ag'ımı ha'm ha'zirgi zaman sanaat ekonomikasının' ajıralmas bo'limi bolıp qaldı. Bazar menen awıl-xojalıg'ı arasındag'ı baylanıs rawajlandı. Kapitalg'a qaramlılıqtın' jan'a formaları payda boldı. U'lken ku'shli xojalıqlar ba'sekege shıdam bere almag'an kishi fermer xojalıqların kriziske ushirattı.

Awıl-xojalıg'ının' jaylasıwına ta'biyiy sharayat ta u'lken ta'sir ko'rsetip, onın' rawajlanıwı ushın jaqtılıq, ıssılıq, ıg'allıq ha'm topıraqtıg'ı azıqlıq zatlar za'ru'r esaplanadı. Qolaylı agroklimat, suw, topıraq resursları qurg'aqlıqtın' barlıq jerlerinde de birdey ushıramaydı. Ma'selen: topıraq, bir tu'rdegi awıl-xojalıq eginı ushın qolay bolsa, basqası ushın qolay emes bolıwı da mu'mkin. Polyar ma'mleketlerinde awıl-xojalıg'ı o'nimlerin o'ndiriw qolaysız, sebebi ha'dden tısqarı jaqtılıq jetispeydi. Subtropik ha'm tropik zonalarda bolsa, ıssılıq ha'm jaqtılıqtın' ko'p bolg'anı menen, ıg'allıq jetispeydi. Ten'iz klimatına iye ma'mleketlerde ıg'allıq jeterli, biraq ıssılıq jetispeydi.

Awıl-xojalıq eginlerinin' o'nimdarlıg'ına elede klimat sharayatı jeterli da'rejede ta'sir ko'rsetip kelmekte. Ta'biyat ınjılıqları diyxansılıqqa u'lken zıyanın tiygizbekte. Jer sharının' ayırım bo'leklerinde qolaysız kelgen qıs, hawa-rayının' keskin tu'rde o'zgeriwi, qurqaqshılıq, sel, ku'shli samallar ha'm tabiyat ha'diyseleri bulardın' barlıg'ı du'nya ju'zi boyınsha awıl xojalıgı o'nimleri mug'darına ta'sirin tiygizedi.

Mikroklimat o'zgeshelikleri, ha'tte ayırım rayonlardın' hawa-rayı o'zgeshelikleri bir-birinen parq qılğ'anı sebebli, eginlerdi tan'lawda ha'm agrotexnika qa'delerine a'mel qılıw za'ru'r. Awıl-xojalıg'ının' jaylasıwına onın' qa'nigelesiwi ulken ta'sir ko'rsetedi. Ayırım awıl-xojalıg'ı o'nimlerinin' tu'rli rayonlarda o'ndiriw ha'm jaylastırıw olardın' ekonomikalıq-geografiyalıq ornına, tutınıwshıg'a jaqınlıg'ı ha'm awıl-xojalıg'ı o'nimlerinin' sanaatta qayta isleniwine de baylanıslı boladı. Ma'selen: kofe, kakao, plantatsyaları a'dette ten'iz, da'rya ha'm temir jol tarmaqlarına jaqın jaylastırıladı, sebebi bul eginlerdi jetistiriw tiykarınan eksportqa mo'lsherlengen.

İlimiy-texnikalıq progresstin' rawajlanıwına qaramastan, awıl-xojalıg'ı o'ndirisi rawajlang'an ma'mleketlerde ha'zirde bir tu'rde emes, a'sirese rawajlanıp atırg'an ma'mleketlerde, zu'ra'a'tsiz jillarda awıl xojalıg'ı eginlerinin' bahasının' qımbatlawı du'nya ekonomikasının' basqa jaman ahwallarına alıp keledi.

Rawajlanıp atırg'an ma'mleketlerde o'nim islep shıg'arıw pa'ti, xalıqtın' o'siw pa'ti menen ten' esaplanadı, degen menen azıq-awqat o'nimlerin ortasha tamiyinlew o'zinin' islep shıg'arıw o'ndirisi esabınan bul ma'mleketlerde tolıq tamiyinlenbegen. Sonlıqtan ashlıq ha'm toyıp awqat jemeslik da'rejesin esapqa alıw kerek. Xalıq tıg'ız jaylasqan rayonlarda bos jerlerdin' joqlıg'ı sebepli ekstensiv awıl-xojalıg'ı o'ndirisi sheklengen. Latin Amerikası, tropicalıq Afrika ma'mleketlerinde ha'm basqa da rayonlarda bolg'an u'lken bos jer resurslarinan maqsetke muwapıq paydalanıw ushın ko'plep qarjılar talap etiledi.

Ekonomikalıq jaqtan rawajlang'an kapitalistlik ma'mleketlerde awıl-xojalıg'ı menen sanaat rawajlanıwının' vertikal jag'dayı ha'm awıl-xojalıg'ı o'ndirisinen u'lken payda alıw maqsetinde monopolistlik capital iyeleri mayda ha'm orta fermer xojalıqların qısıp shıg'arıw arqalı a'melge asıradı. Ma'selen: 1980-jılları AQSH ta fermerler sanı 2.7 mln. bolg'an bolsa, ha'zirgi waqıtqa kelip olardıń sanı 1 mln.g'a qısqardı, sonnan tovar fermerları sanı 1.6 mln g'a jaqın, bunnan keyin de tovar fermaları sanın qısqartıw ha'm sonın' esabına o'ndiristi ko'beytiw ko'zde tutılǵ'an.

Rawajlanıp atırg'an ma'mleketler hu'kimeti u'lken xojalıqlarg'a ekonomikalıq ko'mek beriw (bank kreditlerin ajıratıw, texnika menen tamiyinlew, ma'mleket esabınan jerlerdin' melioraiv jag'dayın jaqsılaw ha'm t.b.) awıl-xojalıq jerlerlerinin' maydanin ko'beytiw ha'm awıl-xojalıg'ı o'ndirisin rawajlandırıw menen birge mayda xojalıqlardıń huquq ha'm imkaniyatların sheklemekte. Bunday xojalıq ju'ritiw ila'jları u'lken xojalıqlardı payda etiw, texnika menen ta'miynlengen xojalıqlar ha'm tovarlardı o'ndiriwdi ko'beytiwge bag'darlang'an bolıp tabıladı..

Rawajlanıp atırg'an ma'mleketlerde ekonomikalıq rawajlanıw da'rejesi ha'm olardag'ı agrar qatnasıqlardı qayta o'zgertiw ha'm modernizatsiyalaw boyınsha

tu'rlishe jag'daylardı ko'riw mu'mkin. Bul ma'mleketlerde basqarıw qıyın bolg'an jag'daylardı, agrar qatnasıqlardıń quramalılıg'ı, qarjı jetispewshiligi, awıl-xojalıg'ı o'ndirisin to'menletpekte. Usi toparg'a kiriwshi ayırım ma'mleketlerde ekonomikalıq rawajlanıw da'rejesi salıstırmalı joqarı bolg'an u'lken jer iyeleri (ms., Argentina) esabına (jergilikli o'nimler ha'm shet el kapitalı esabına) tovar o'nimlerin islep shigariw qa'liplesti. Bunnan tısqarı ayırım rawajlanıp atırg'an ma'mleketlerde (tiykarınan jaqında g'a'rezsiz bolg'an) awıl-xojalıg'ı rawajlanıwı sırt el kapitalı menen baylanıslı bolıp, olar tiykarınan jerlerden ta'rtipsiz paydalanıp, eksportlıq eginlerdi o'ndiriw sholkemlestirgen. Keyin ala texnikalıq jetiliske plantatsiyalarda, ha'r eki jag'dayda da jergilikli xalıqtı eziw esabına tiykarınan paydanın' tiykarg'ı bo'legin shetke alıp ketilmekte.

Sanaati rawajlang'an ma'mleketlerdin' awıl-xojalıg'ı ilimiy-texnika revolyutsiyası menen baylanıslı bolıp, awıl-xojalıg'ı o'nimlerinin' o'ndiris ko'lemin asırıwg'a, importtı qısqartıp yamasa toqtawına imkan berip g'ana qoymay ozleri eksport qıla basladı. Ma'selen, AQSH - soya, Frantsya - biyday, Germaniya, Frantsya - qurg'aq su't, Yaponiya -shalı ha'm t.b. Na'tijede son'g'ı 15-20 jıl ishinde rawajlang'an ma'mleketlerde du'nya azıq-awqat o'nimlerin eksport qılıw boyınsha salmag'ı o'sti, kerisinshe rawajlanıp atırg'an ma'mleketlerdin' u'lesi bir qansha qısqardı.

Rawajlanıp atırg'an ha'm qalaq ma'mleketlerdin' ko'pshiligine ta'n bolg'an o'zgesheliklerdin' biri toyıp awqat jemeslik ha'm asharsılıqtın' ken' tarqalıwı tek g'ana tabiiy sharayattın' qolaysızlıg'ı yamasa jan'a maltusshılıq tu'sinigi, xalıqtın' «joqarı» ta'biyiy o'siwi menen baylanıslı emes. Degen menen ha'zirgi zaman texnikasının' rawajlanıwının' to'menligi awıl-xojalıg'ının' jaylasıwına da baylanıslı bolmaqta.

Bunnan tısqarı rawajlanıp atırg'an ma'mleketlerdin' uluwma ekonomikalıq qalaqlıq da'rejesi jergilikli ta'biyiy sharayatlardı jaqsılaw imkaniyatların bermey atır. Natiyjede o'ndiristi rawajlandırıwg'a imkaniyat jaratılmay atır. Qalaqlıqtın tiykarg'ı sebebi uzaq o'tmishte bul mamleketlerdin' rawajlang'an ma'mleketlerge

boysınıwı ha'm ha'zirgi ku'nde de olardı shiyki zat jetkerip beriwshi bolıp qalıwına umtılwıları menen baylanıslı bolıp otır.

2. Du'nya ju'zi awıl-xojalıg'ının' tiykarg'ı tarmaqlarının' jaylasıwı.

Diyxansılıq – awıl-xojalıg'ının' u'lken tarmag'ı bolıp, o'z ishine da'nli eginler ha'm texnikalıq eginler, palız eginlerin jetistiriw ha'm basqa tarmaqlardı aladı.

a) Da'nli eginler. Da'nli eginler jetistiriw adamshılıq tariyxının' barlıq da'wirlerin o'z ishine aladı. Arxeologiyalıq izertlewlerge qarag'anda biyday aldın'g'ı Aziyada eramızg'a shekemgi 5 – 6 mın' jılıqta, Mısırda e.sh. 4 mın' jıl, Qıtayda b.e.sh. 3 mın' jıl, Balqanda b.e.sh. 2–3 mın' jıl aldın egilgen. Ullı geografiyalıq ashılıwlardan son' biyday jan'a ashıl'g'an territoriyalarg'a egile basladı. Maselen: Qubla Amerikag'a 1528-jıl, AQSh-qa 1602-jıl, Avstraliyag'a 1788-jıl da kirip bardı.

Salı qa'dimgi eginlerden biri bolıp, Qıtayda eramızg'a shekemgi 5 mın' jıl aldın egilgen. Al Xindistan ha'm Arqa Afrikada eramızg'a shekemgi 2 mın' jılıqta payda bol'g'an. Evropag'a eramızdın' VIII-a'sirinde kirip keldi. Geografiyalıq ashılıwlar da'wirinde salı Amerikag'a kirip bardı. Ma'kkeju'weri kerisinshe bul da'wirde Amerikadan Evropag'a alıp kelindi. Bul eginlerdin' tariyxıy kelip shıg'ıwı ha'm du'nyanın' barlıq aymaqlarına jetip barıwına onın' sortının' ko'pligi esaplanadı. Maselen: Rossiya diyxansılıq institutında biydaydın' 60 mın'nan aslam sortının' kollektsiyası toplan'g'an.

Ha'zirgi waqıtta da'nli eginlerdin' analizi u'shke bo'lip u'yreniledi:

1. egislik maydanı;
2. ulıwma o'nimi;
3. xalıq–aralıq sawdası.

Ha'zirgi waqıtta du'nya ju'zi boyınsha ha'r jılı 720 mln. gektar jerge da'nli eginler egiledi. Ma'mleketler boyınsha da'nli eginler Ullı Britaniya, Frantsiya, Italiyanın' egislik maydanının' 50–60%-in, Rossiya, Polsha, Vengriya, Rumıniya, Yaponiyanın' 60–65%-in, Germaniyanın' 70%-in quraydı.

Egislik maydanların'ın' tiykarg'ı bo'limin – biyday (230 mln ga), salı (140 mln ga), ma'kkeju'weri (180 mln ga) maydanları iyeleydi.

Du'nya ju'zi boyınsha biyday ken' tarqalg'an bolıp, tiykarınan Arqa Amerika, Evropa, G'MDA elleri Qubla–Batis, Qubla ha'm Shıg'ıs Aziyada egiledi. Qubla yarım sharda – Argentina, Qubla Afrika ha'm Avstraliyada ken' tarqalg'an. Du'nya ju'zinin' ayırım ma'mleketlerinde da'nli eginlerden jılına 2-3 ma'rte o'nim alınadı. Salının' geografiyalıq jaylasıwının baslı o'zgesheliklerinen, tiykarınan musson klimatqa iye aymaqlarg'a ta'n o'simlik esaplanadı. Salıgershılıq tiykarınan Shıg'ıs, Tu'slik – Shıg'ıs ha'm Qubla Aziyada, sonday-aq Xindistan, Qıtay ha'm İndoneziyada ken' tarqalg'an. Du'nyanın' ko'pshilik ellerinde salının' ekinshi o'nimi tiykarınan qurg'aq ma'wsimge tuwra kelgenligi ushın suwg'armalı jol menen a'melge asırıladı.

Ma'kke ju'weri egislik maydanları da tiykarınan biyday egiletug'ın aymaqlarg'a tuwra keledi.

Da'nli eginlerdin' du'nya ju'zi boyınsha ulıwma o'nimi dinamikası uzaq waqıt dawamında ju'da' a'ste aqırınlıq penen o'sti. Ma'selen: 1900-jıl 500 mln.t., 1920-jıl 600 mln.t., 1940-jıl 700 mln.t., XX a'sirdin' ekinshi yarımında da'nli eginlerdin' ulıwma o'nimi sezilerli da'rejede o'sti. To'mendegi kestede du'nya elleri boyınsha da'nli eginler o'nimi ha'm jan basına tuwra keletu'g'ın da'nli eginler ko'lemi berilgen.

Keste mag'lıwmatların analizlegenimizde du'nya ma'mleketleri boyınsha da'nli eginler islep shıg'arıw ko'lemin 3 toparg'a bo'liw mu'mkin. Da'nli eginler ulıwma o'nimi ha'm egislik maydanı boyınsha da biyday salı, ma'kkeju'weri tiykarg'ı orın tutadı. Da'nli eginler xalıqtın' azıq–awqatlıq ratsionının' 95%-tin tutadı. Sonnan: salı bul ratsionnın' 21%, biyday 28%, ma'kkeju'weri 13%-in quraydı.

1) Qıtay, AQSh, Rossiya du'nya ju'zi boyınsha tiykarg'ı da'n jetistiriwshi ma'mleketler.

2) Ju'da' ko'p (Frantsiya, Kanada, Ukraina, İndoneziya, Braziliya) islep shıg'arıwshı.

3) Ko'p islep shıg'arıwshı ma'mleketler. (Turkiya, Polsha, Qazaqstan, Germaniya).

Birinshi topar ma'mleketleri du'nya ju'zinde jetistirilgen da'nli eginlerdin' yarımına jaqının beredi. Jan basına esaplag'anda da'nli eginler jetistiriw du'nyanın' ayırım ma'mleketlerinde bir-birinen keskin pariq qıladı. Du'nya ju'zi boyınsha ortasha ko'rsetkish jan basına esaplag'anda 350 kg-dı quraydı. Du'nya ju'zi boyınsha ortasha ko'rsetkishten joqarı Rossiya, Ukrayna, Rumıniya, Polsha mamleketlerinde 700-1000 kg-dan tuwra keledi, al Vengriya, Qazaqstan, Avstraliya, Kanada, AQSh ha'm Frantsiyada jan basına 1000 kg-nan joqarı esaplanadı.

Ulıwma du'nya ju'zi boyınsha da'nli eginlerdin' 55%-i azıq-awqatlıq, al 45%-ti sharwashılıq tarmaqları ushın azıqlıq sıpatında paydalanıladı. Du'nya bazarına ha'r jılı 200 mln t da'nli, sonnan 90–100 mln.t. biyday, 60–70 mln.t. ma'kkeju'weri, 10–15 mln.tonna salı shıg'arıladı. Tiykarg'ı biyday ha'm ma'kkeju'weri eksport qılıwshı ma'mleketler toparına AQSh, Kanada, Frantsiya, Avstraliya ha'm Argentina ha'm basqa eller kiredi.

Du'nya ma'mleketlerinde da'nli eginler jetistiriw

Ma'mleketler	mln. t.	Xalıqtın' jan basına kg
Du'nya ju'zi boyınsha	1900	350
Qıtay	350	350
AQSh	315	1250
Rossiya	117	790
Frantsiya	60	1050
Kanada	57	2125
Ukraina	51	980
İndoneziva	51	240
Braziliya	40	320
Turkiva	32	340
Polsha	28	730
Qaza'ıstan	28	1650
Germaniya	26	480
Avstraliya	23	1320
Tailand	24	240
Meksika	24	275
Ullı Britaniya	23	400
Argentina	21	640

Da'nli eginlerdi import qılıwshı ma'mleketlerdin' yarımına jaqını rawajlanıp atırǵ'an ma'mleketlerge tuwra keledi, bular tiykarınan azıq-awqatlıq ushın da'nli o'nimlerdi shetten aladı. Bunday ma'mleketler qatarına Egipet, Xindistan ha'm t.b.kiredi. Ekonomikalıq rawajlang'an ma'mleketler ishinde Yaponiya u'lken importer ma'mleket esaplanadı.

b) Basqa tu'rdegi azıq-awqatlıq eginler. Bul tu'rdegi eginlerge maylı, qantlı ha'm azıq-awqatlıq emes eginler kiredi Olardan ishinde en' baslısı maylı eginler esaplanadı. Maylı eginlerge soya, ayg'abag'ar, piste, paxta, zıǵ'ır, raps, gu'nji, ko'p jıllıq o'simliklerden – zaytun teregi, kakos palması, ha'm t.b. kiredi.

Du'nya ju'zi boyınsha maylı eginler tu'qımın jetistiriw jılına 220 mln.t.nı quraydı. Sonnan soya – 100 mln.t., paxta shigiti – 35 mln. t., raps – 25 mln. t., ayg'abag'ar 20 mln. t., piste – 20 mln. t.

Maylı eginlerdin' egislik maydanları du'nya ju'zi boyınsha olardın' tu'rlerine kelip shıǵ'ıwına qarap o'zine ta'n jaylastırılǵ'an. Soyanın' watanı Shıǵ'ıs Aziya (Qıtay, Koreya) bolsada, ha'zirgi ku'nde tiykarınan Amerikada jetistiriledi. Ma'selen, AQSh (55 mln.t), Braziliya (20 mln.t) ha'm Argentina (10 mln.t) soya tu'qımın jetistiredi. Sonın' menen birge Qıtay da u'lken soya tu'qımın jetistiriwshi (10 – 15 mln.t) ma'mleketler qatarına kiredi.

Ayg'abag'ar watanı Arqa Amerikanın' Qubla bo'limi bolıp, ol Evropag'a XVI-a'sirde alıp kelindi. Tiykarg'ı ayg'abag'ar tuqımınan o'simlik mayın islep shıǵ'arıwshılar Rossiya, Ukraina, Qubla Evropa, AQSh, Argentina, Qıtay.

Paxta shigitinen may alıw tiykarınan Hindistan, Pakistan, Qıtay, AQSh, O'zbekstanda jaqsı jolg'a qoyılǵ'an. Raps Evropa, Qıtay, Kanada da ko'p egiledi.

Pistenin' watanı Braziliya bolıp, ol jerden da'slep Hindistan, Qıtay, Filippinge, keyin ala Evropag'a jetip keldi. Ha'zirgi waqıtta piste tropik ha'm subtropik poyaslarda (Tu'slik ha'm Shıǵ'ıs Aziya, Batıs Afrika, AQSh, Braziliya, Argentina) ken' maydandı iyeleydi.

Zıǵ'ır tiykarınan ortasha klimat poyaslarında ko'p egiledi. Zaytun tereginin' ko'p tarqalg'an jeri Jer orta ten'izi boyları, korpi (kokos pistesinin' qurıtılǵ'anı) tiykarınan Tu'slik, Tu'slik–Shıǵ'ıs Aziya ha'm Okeaniyada o'ndiriledi.

Kartoshka azıqlıq ha'm texnikalıq ta'repten qayta islenip tu'rli maqsetlerde paydalanıladı. Onın' uatanı Peru, Ekvator, Boliviya esaplanadı. Kartoshka Evropag'a 1536-jılda alıp kelinip, da'slep İspaniya ha'm Portugaliyada o'zlestirilgen. Ol jerden İtaliya, Gollandiya, İrlandiya, Angliya ha'm basqada ma'mleketlerge keledi. İtaliyada «tartufol» atın aldı, keyin «kartufel», «kartofel»ge aylandı. Rossiyag'a XVIII a'sirde Petr I ta'repinen Gollandiyadan alıp kelinip, ma'mlekettin' tu'rli oblastlarına tarqatıl'gan. Du'nyada 18 mln. gektarg'a kartoshka egilip, onın' maydanı a'ste qısqarıp barmaqta. 2009-jılda 270 mln.t. kartoshka o'nimi alındı. Kestede kartoshka jetistiriwshi tiykarg'ı eller ko'rsetilgen bolıp, en' a'wele kartoshka Evropa o'simligi dep juwmaq shıg'arıl'gan. Evropadan tısqarı Qıtay ha'm Arqa Amerikada ko'p tarqalg'an. Ko'plegen rawajlanıp atır'gan ma'mleketlerde mazalı (batat) kartoshka jetistiriledi. Bul egin tu'rin jan basına jetistiriwde Belorussiya ha'm Polsha aldın'g'ı orında turadı.

Bizge belgili, qantlı eginlerge qant qamısı ha'mde la'blebi kiredi. Qant qamısı a'yyemgi eginlerdin' biri bolıp, watanı Belgiya esaplanadı. Jer orta ten'izi ma'mleketlerine onı VIII–IX a'sirlerde arablar ta'repinen keltirilgen. Ullı geografiyalıq ashılıwlardan son' ol Jan'a du'nyag'a tarqalıp, o'zinin' «ekinshi watanı»na iye boldı. Biraq, XVIII a'sirdin' aqırlarında la'blebi qant shiyki zatına aylandı. Da'slepki la'blebiden qant alıwshı zavodlar Germaniyada iske tu'sti. Usı waqıttan baslap bul qantlı eginler belgili da'rejede o'z–ara ba'sekelese basladı. XX a'sir baslarında qant la'blebisi halıq–aralıq talaptın' 2/3 bo'limin tu'ttı. Biraq onın' u'lesi son'g'ı jıllarda kemeyip barmaqta. Ha'zirgi ku'nde de bul eginler arasındag'ı sa'ykeslik 40/60 bolıp, bunda qant qamısı u'stemlik etedi

Du'nya ma'mleketlerinde kartoshka jetistiriw dinamikası

Ma'mleketler	Ulıwma o'nim mln. t	Xalıqtın' jan basına kg esabında	Zu'ra'a'tlilik ts/ga
Dunya ju'zi boyınsha	270	55	150
Polsha	36	910	200
Rossiya	35	230	100
Qıtay	25	25	100
Ukraina	12	330	120

Germaniya	16	230	300
AQSh	17	65	320
Hindistan	14	18	160
Belorusiya	9	870	135
Niderlandiya	7	470	435

Qant qamısı jıllılıq su'yiwshe, ko'p jıllıq o'simlik bolıp, 7–8 ay dawamında ortasha temperaturası 15°S tan tu'speytug'ın, vegetatsiyalıq da'wirdegi jıllıq summarlıq temperatura jıyındısı 5000–6000°S qa ten' bolg'an sha'rayatta o'sedi. Sonın' menen birge ol sezilerli da'rejede ıg'allıqtı da talap etedi. Sonlıqtan da qant qamısı tiykarınan tropik, subtropik ha'mde musson klimatqa iye ma'mleketlerde jetistiriledi. Onın' barlıq o'nimi (1 mlrd. a'tirapında) rawajlanıp atırğ'an ma'mleketlerde, sonın' ishinde Qıtay ha'm Qubanın' u'lesine tuwra keledi.

Qant la'blebi tipik bir jıllıq ortasha poyas o'simligi bolıwı menen bir qatarda, agroklimat sha'rayatlarına joqarı talap qoyıwshı egin esaplanadı. Ol tiykarınan xalqı tıg'ız jaylasqan, intensiv awıl xojalıg'ına rawajlang'an rayonlarda egiledi. Onın' ulıwma o'nimi du'nya boyınsha 300 mln.t.nı qurap, tiykarınan ekonomikalıq rawajlang'an ma'mleketler u'lesine tuwra keledi. Bul eki egin tu'ri tek g'ana AQSh ha'mde Qıtayda sezilerli mug'darda jetistiriledi.

2009-jılda du'nya ju'zi boyınsha qantlı o'nimler islep shıg'arıw 118 mln.t.g'a jetti. Onın' dunya ma'mleketleri boyınsha bo'listiriliwin keste mag'lıwmatlarınan ko'riw mu'mkin.

Du'nya ju'zi bazarına ha'r jılı ortasha 30 mln.t. qantlı o'nimler jetkerilip beriledi. Bul tiykarınan qant qamısı qantı bolıp, Braziliya, Kuba, Mavrikiya siyaqlı ma'mleketlerden Evropag'a, AQSh, Qıtay, Yaponiyag'a, Aziyanın' «jan'a industrial» ma'mleketlerine jiberiledi. La'blebi qantı xalıq–aralıq sawda da ju'da' az mug'darda qatnasadı.

Quwat beriwshi eginlerge chay, kofe ha'mde kakao kiredi. Chaydın' watanı Qıtay bolıp, Tak dinastiyası da'wirinde (XII–X a'sirler) ken' tarqalg'an. Shama menen usı da'wirlerde chay Qıtaydan Yaponiyag'a o'tti. Evropada, daslep Angliyada tutına basladı. Rossiyada chaydı XVII a'sirden baslap tutına basladı. Uzaq waqt onı chaydı «koloniyalar o'ndirisi» dep atadı. Evropag'a kelgennen son'

bul ishimlik ken' tarqaldi. Bul bolsa XIX a'sirde chay plantatsiyaların jetistiriwdin' da'slep Xindistanda, son' Tseylonda (Shri-Lanka) ha'mde Keniyada payda bolıwına alıp keldi.

Dunya mamlakatlerinde qantlı o'nimler islep shıg'arıw dinamikası

Qant qamısı		Qant la'blebisi	
Du'nya ju'zi ha'm ma'mleketler	mln. t. esabında	Du'nya ju'zi ha'm ma'mleketler	Mln. t. esabında
Du'nya ju'zi boyınsha	70,0	Du'nya ju'zi boyınsha	40,0
Hindistan	9,9	Ukraina	7,0
Kuba	7,6	Frantsiya	4,1
Braziliya	7,3	Rossiya	4,0
Tailand	4,3	AQSh	3,6
Qıtay	3,8	Germaniya	3,1
Meksika	3,6	Qıtay	2,8
Avstraliya	3,5	Polsha	1,8
Indoneziya	2,3	Turkiya	1,8
AQSh	2,2	Italiya	1,7
Qubla afrika respublikası	2,2	Ullhbritaniya	1,3

Kofenin' watanı Efiopiya tawlıqları bolıp, bul jerlerde egin tu'ri shama menen min' jıllar aldın jetistirile baslag'an. Kofenin' kelip shıg'ıwı Efiopiyanın' Kafa provintsiyası atamasınnan aling'an dep esaplanadı. XI a'sirde kofe Yemenge keltirilip, onnan Mox portı arqalı Evropag'a alıp kelinggen. Sonlıqtan uzaq waqıt dawamında kofeni «mokko» dep atag'an. Orta a'sir aqırlarına kelip kofeni Italiya, Frantsiyada, Angliyada, Niderlandiyada sonday-aq basqa Evropa ma'mleketlerinde tutına baslag'an. O'sip baratırğ'an talaptı qandırıw maqsetinde onı arnawlı plantatsiyalarda jetistire basladı. Usınday plantatsiyalardan da'slep kishi Yava atawında XVII a'sirde Gollandiyalılar ta'repinen tiykar salıng'an. XVIII a'sir baslarında kofe da'ni Frantsuz Gvianasına ha'm ol jerden Braziliyag'a keledi. Bul jerde o'zinin' ekinshi watanın tabadı.

N.İ.Vavilov kakao watanı dep Meksika tawların esaplaydı. XIX a'sir baslarında usı egin ha'm onnan alinatug'ın shokolad a'wele İspaniyada, keyin ala Evropanın' basqa ma'mleketlerinde ma'lim boldı. Kakao plantatsiyaları Gviney bug'azı jag'alarında payda boldı.

Du'nya juzi boyinsha kofe islep shig'ariv jilina 6 mln.t, kakao 2,5 mln.t. ni quraydi. Du'nya ju'zindegi 10 «chayli» ma'mlekettin' segizi Aziyada, 10 «kofe» jetistiriwshi ma'mlekettin' besewi Amerikada, u'shewi Afrikada, ekewi Aziyada, 10 kakao islep shig'arivshi ma'mlekettin' to'rtewi Afrikada, to'rtewi Amerikada ha'm ekewi Aziyada jaylasqan. Ha'zirgi waqitta chaydi en' ko'p Xindistan, kofeni Braziliya, kakaoni – Kot–d' İvuar mamleketleri eksport qiladi. Biraq olardin' tiykarg'ı tutiniwshıları – AQSh bolip, kofe ha'm kakao importı boyinsha birinshi orında, sonday–aq Evropa ma'mleketleri ha'm Yaponiya esaplanadi. G'MDA ma'mleketleri de o'zinin' kofe ha'm kakaog'a bolg'an talabin rawajlanıp atirg'an ma'mleketler importı esabına qandiradi.

v) Aزیق–awqatlıq emes eginler. Aزیق-awqatlıq emes eginler qatarına paxta, ta'biyy kauchuk ha'mde temeki a'hmiyetli orin tutadi.

Paxtanın' egislik maydanı du'nyaju'zi boyinsha 35 mln. g'a qurap, tiykarinan arqa yarım shardın' 20° ha'm 40° arqa ken'likleri arasında ken' tarqalg'an. Paxta talshig'in islep shig'ariv du'nya ju'zi boyinsha o'sip barıp ha'zirgi waqitta 18 mln.t. quraydi. Paxtashılıqtı rayonlastırıwda ju'da' u'lken ha'm u'lken rayonlardı ajıratamız.

Ju'da' u'lken u'lken rayonlarg'a Shig'ıs, Tu'slik–Shig'ıs ha'm Tu'slik Aziya bolıp, Qıtay (4,5 mln.t.) Xindistan ha'mde Pakistan (1,5 mln.t.), Tailand tiykarg'ı islep shig'arivshılar sıpatında ko'zge taslanadi. G'MDA ko'leminde Orta Aziya ha'm Kavkaz artı ma'mleketleri bolıp, bul jerde tiykargı paxta jetistiriwshi O'zbekstan (1,5 mln.t.) esaplanadi. Tu'slik–Batis Aziya ellerine Turkiya (0,7 mln.t.) İran, Irak, Suriya, Afganistan ayırıqsha orin tutadi. Arqa ha'm Shig'ıs Afrika ellerine Egipet, Siriya, Efiopiya, Uganda, Tanzaniya. Batis ha'm Oraylıq Afrika ellerine Nigeriya, Kamerun, Zair. Altınshıdan Tu'slik Afrika, Mozambik, Madagaskar. Arqa ha'm Oraylıq Amerika ellerine, AQSh (3,4 mln.t.) ha'mde Meksika. Tu'slik Amerika Braziliya (0,7 mln.t.), Argentina, Venesuela, Peru.

Du'nya ju'zi bazarına ha'r jılı ortasha 5-6 mln.t. orta talshıqlı paxta talası shig'ariladi. Tiykarg'ı eksporter eller qatarına AQSh, O'zbekstan, Qıtay, Pakistan, Hindistan ha'm t.b.mamleketler kiredi.

Temeki jetistiriw menen du'nyada 30–35 mln. adam shug'illanadı, onı tarqatıwdan keletug'ın da'ramattan 100 mln adam kun keshiredi. Du'nya ju'zi boyınsha temeki o'nimlerin jetistiriw jılına 7 mln. t. nı quraydı. Temekini en' ko'p jetistiriwshi ma'mleketler qatarına Qıtay, AQSh, Xindistan, Braziliya ha'm G'MDA ma'mleketleri kiredi. Italiya, Gretsiya, Bolgariya, Turkiya, Indoneziya, Yaponiya ha'm Kubada da temeki jetistiriledi. Sigareta o'nimlerin islep shıg'arıw boyınsha du'nyada AQSh jetekshi orındı tutadı. AQSh-tın' temeki sanaatı tiykarınan o'zinin' shiyki zatı esabınan, al Evropa temeki sanaatı Qıtay, Hindistan, Braziliya, sonday–aq basqa da rawajlanıp atırǵan ma'mleketlerden keltiriletug'ın temeki shiykizatı esabınan rawajlanbaqta. Temeki islep shıg'arıw ha'm tutınıw Evropa ha'm Arqa Amerika siyaqlı shegiwge qarsı g'alabalıq ha'reket ken'eyip baratırǵan ma'mleketlerge salıstırǵanda rawajlanıp atırǵan ma'mleketlerde tez o'sip barmaqta.

Keyingi da'wirlerde narkotikli o'simlikler, opium, marixuana ha'm basqa narkotik zatlardı islep shıg'arıw sezilerli da'rejede arttı. Olardı islep shıg'arıwshi ma'mleketler quramına «altın yarım ay» (Pakistan, Afganistan, İran) ha'mde «Altın u'sh mu'yishlik» (Tailand, Laos, Myanma) ma'mleketleri, sonday–aq Latin Amerikasının' ayırım ma'mleketleri tiykarınan Kolumbiya ayırıqsha orın tutadı.

3. Du'nya ju'zi sharwashılıq tarawları. Sharwashılıq tarawı tiykarınan sharwa mallarının' bas sanı ha'm sharwashılıq o'nimlerin islep shıg'arıwg'a bo'linedi. Du'nyadag'ı iri shaxli qaramallar, qoy, atlar ha'mde shoshqalar sanının' regionlar boyınsha bo'liniwi to'mendegi kestede ko'rsetilip o'tilgen.

Ulıwma alg'anda su't bag'darındag'ı iri shahlı mallardı ko'beytiw tiykarınan xalqı tıǵ'ız jaylasqan Evropa, Arqa Amerika mamleketleri ushın ta'n bolıp keledi. Go'sh-su't bag'darındag'ı iri qaramal sharuashılıǵ'ı intensiv awıl-xojalıǵ'ına iye bolǵan ortasha poyasta ken' tarqalg'an. Al go'sh sharwashılıǵ'ının' jaylasıwı ekstensiv (Argentina, Avstraliyanın' u'lken bo'limi) ha'm intensiv (AQSh) rawajlang'an ellerge tuwra keledi. Shoshqashılıq penen tu'rli ta'biyiy sharayatlardag'ı intensiv ha'm ekstensiv awıl-xojalıǵ'ına iye bolǵan ma'mleketler shug'illanadı. A'dette bul taraw xalqı tıǵ'ız jaylasqan rayonlarda, kartoshka,

la'blebi o'ndirivshi rayonlarda ken' rawajlanadi. Al qoyshiliq ken' jaylaw maydanlarina iye ma'mleketler ha'm rayonlarda ken' rawajlanadi. Sonin' menen birge mamiq ju'nli qoyshiliq qurg'aq klimatqa iye rayonlarda ko'birek tarqalg'an bolip, dala ha'm yarim sho'l jaylawlarinda bag'iladi. Ig'alli ha'm jumsaq klimatqa iye aymaqlarda yarim mamiq ju'nli, go'sh-ju'n bag'darindag'i qoyshiliq rawajlanadi.

Du'nya ju'zi ha'm ayırım regionlardag'i sharua mallarının' bas sanı (mln. bas esabında)

Sharwa tu'rleri	Bas sanı	sonnan						
		G'MD A	Evropa	Aziya	Afrika	Arqa Amerika	Latin Amerikası	Avstraliya
İri shaxlı qaramallar	1300	120	150	400	190	115	290	35
Chochqalar	850	80	200	400	10	65	90	5
Qovlar	1200	140	140	380	240	10	125	105
Jilqılar	65	6	5	17	4	14	18	1

M.B.Volf ha'm Yu.D.Dmitrievskiy du'nya ju'zi boyınsha to'rt sharwashiliq rayonın ajiratqan. Olar intensivlik darejesine qaray to'mendegishe bo'lingen.

Birinshi tu'rge xalqi ju'da tig'iz jaylasqan ha'm iri shaxlı qaramallar ju'da tig'iz bolg'an (100 ga awıl-xojalıg'ı maydanına 100-200 bas ha'm onnan da ko'p) rayonlar kiredi. Bul tu'rge tiyisli rayonlarda taraw joqari o'nimdarlıqqa iye bolip, intensiv su't sharwashilig'i, shoshqashiliq ha'm qusshiliqqa qa'niygelesken. Evropada birinshi tu'rdegi ellerge Daniya, Niderlandiya, Ullı Britaniya, Shvetsariya ma'mleketleri, Arqa Amerikada AQSh-tın' arqa shıg'ıs bo'limi kiredi. Bul ma'mleketlerdegi sharwashiliq ulıwma awıl-xojalıg'ı o'niminin' 60-80%-in jetkizip beredi.

Ekinshi tu'rine intensivlik da'rejesi ha'm awıl-xojalıg'ı o'nimdarlıg'ı ortasha da'rejede bolg'an rayonlar kiredi. Bul ma'mleketlerge iri shaxlı qaramallardın' ortasha tig'izlig'ı (100 ga awıl-xojalıg'ı maydanına 30-60 bas). Ma'selen: Qubla ha'm Arqa Evropa, AQSh-tın' qubla ha'm oraylıq shtatları, Latin Amerikasının' ayırım rayonları kiredi.

Ushinshi tu'rge xalqının' tig'izlig'ı ha'm sharwa mallarının' bas sanının' tig'izlig'ı (100 ga awıl-xojalıg'ı maydanına 5-10 bas) pa's bolg'an, kem

intensivlesken sharwashılıq tarmaqlari, ken' ta'biyiy jaylawlarda qaramallardı ekstensiv jag'dayda saqlawshı, o'nimdarlıg'ı to'men rayonlar kiredi. Bunday rayonlarga' mısıl retinde Avstraliyanın' u'ken bo'limin, Argentinadag'ı Patagoniyanı, Angola, Batis ha'm Shıg'ıs Afrikanın' ayırım ma'mleketlerin (Mavritaniya, Shad, Aljir) keltiriw mu'mkin. Adette bul ma'mleketlerde sharwashılıq diyxansılıqtan u'stin bolıp, xojalıqtın' tiykarg'ı tarmag'ı esaplanadı.

To'rtinshi tu'rge xalqı ju'da' tıg'ız jaylasqan, sharwa malları tıg'ız (100 ga awıl-xojalıg'ı maydanına 60-200 bas), biraq o'nimdarlıg'ı pa's ha'm kem intensivlesken rayonlar kiredi. Sharwashılıq bul rayonlarda ja'rdemshi a'hmiyetke iye bolıp, az mug'darda tovar o'nimlerin jetkerip beredi. Bunday rayonlarga' mısıl retinde Hindistan, Shri-Lanka, Qubla-Shıg'ıs Aziya ma'mleketlerin keltiriw mu'mkin. Rawajlanıp atırg'an ma'mleketlerde ekstensiv sharwashılıq orayları ko'pshilik jag'daylarda tutınıw ha'm tovar diyxansılıg'ınan aymaqlıq ta'repten ajratılğ'an jag'dayda alıp barıladı.

Du'nyanın' ayırım ma'mleketlerinde go'sh jetistiriw					
Du'nya ma'mleketleri	mln. t. esabında	Jan basına, kg esabında	Du'nya ma'mleketleri	mln. t. esabında	Jan basına, kg esabında
Du'nya ju'zi	170	35	Ullı Britaniya	3,8	65
AQSh	31	125	Yaponiya	3,8	30
Qıtay	28	25	İtaliya	3,7	65
Rossiya	10	60	Avstraliya	3,6	180
Germaniya	8	110	Meksika	3,5	30
Frantsiya	6	110	İspaniya	3,4	70
Braziliya	6	45	Polsha	3,1	80

Du'nyanın' ayırım ma'mleketlerinde su't jetistiriw					
Du'nya ma'mleketleri	mln. t. esabında	Jan basına, kg esabında	Du'nya ma'mleketleri	mln. t. esabında	Jan basına, kg esabında
Du'nya ju'zi	550	110	Ullı Britaniya	15	265
AQSh	67	270	Niderlandiya	13	900
Hindistan	55	65	Braziliya	13	90
Rossiya	52	350	İtaliya	11	195
Germaniya	32	450	Kanada	8	315
Frantsiya	28	490	Jan'a Zelandiya	8	2400
Ukraina	24	460	Yaponiya	8	65
Polsha	16	430	Belarus	7	700

Joqarida keltirilgen kestden eki a'hmiyetli juwmaq shıǵ'arıw mu'mkin. Ha'rbir to'rt tu'r boyınsha da ekonomikalıq rawajlang'an ma'mleketlerdin' joqarı da'rejede rawajlang'anlıǵın ko'remiz. Al Aziya, Afrika, Latin Amerikası ma'mleketlerinde sharwashılıqtın' pa's o'nimdarlıǵı ha'm ekstensivliginin' to'men ekenligin ko'remiz. Bul ma'mleketlerge du'nya ju'zi go'sh islep shıǵ'arıwdın' 25%-i, su't islep shıǵ'arıwdın' 14%-i g'ana tuwra keledi.

Xalıqtın' jan basına tuwra keletug'ın sharwashılıq o'nimleri boyınsha da ekonomikalıq rawajlang'an ma'mleketler joqarı da'rejede tu'radı. A'sirese territoriyası onsha u'lken bolmag'an, sharwashılıǵı intensiv rawajlang'an ma'mleketler, ma'selen: Jan'a Zelandiya, Niderlandiya ma'mleketleri ayrıqıha orın tutadı. Sonday-aq xalıqtın' jan basına tuwra keliwshi ko'rsetkishlerinin' joqarılıǵı sharwashılıǵı ekstensiv rawajlang'an ha'm xalqının' sanı az bolg'an ma'mleketlerde de baqlanadı. Ma'selen: Avstraliya Argentina. Go'sh o'nimlerin islep shıǵ'arıw dinamikasında bul mamleketlerdin' qara mal go'shin jetistiriwdegi u'lesi 32 %, shoshqa 39 %, qus go'shi 20 %, at ha'm qoy go'shinin' u'lesi 9 %-ke tuwra keledi.. A'sirese, ha'r bir bas sıyırdan su't sawıp alıwda, ekonomikalıq rawajlang'an ma'mleketlerde 3-5 min' kg.dı (bul ko'rsetkish Daniya, Niderlandiya 5,8 min' kg, Shvetsiyada 6 min' kg, AQSh-ta 6,5 min' kg) quraydı. Son'gı jıllarda broyler xojalıǵının' Arqa Amerika, Evropada intensiv rawajlanıwı na'tiyjesinde qus go'shin jetistiriw ko'beytildi. Du'nya ju'zi boyınsha onın' sanı 10 mlrd.danadan asıp ketti.

Du'nya ju'zi boyınsha sharwashılıq o'nimleri menen sawda qılıwdı jetekshi orındı ekonomikalıq rawajlang'an ma'mleketler iyelep tur. Bular go'sh-su't o'nimlerin eksport ha'm import qılıwshı jetekshi orındı tu'tadı. Al tiri mallar sawdasında jetekshi orındı rawajlanıp kiyatırǵ'an ma'mleketler iyeleydi.

Juwmaqlaw

Ulıwma du'nya ju'zi boyınsha da'nli eginlerdin' 55%-i azıq-awqatlıq, al 45%-ti sharwashılıq tarmaqları ushın azıqlıq sıpatında paydalanıladı. Du'nya bazarına ha'r jılı 200 mln t da'nli, sonnan 90–100 mln.t. biyday, 60–70 mln.t. ma'kkeju'weri, 10–15 mln.tonna salı shıg'arıladı. Tiykarg'ı biyday ha'm ma'kkeju'weri eksport qılıwshı ma'mleketler toparına AQSh, Kanada, Frantsiya, Avstraliya ha'm Argentina ha'm basqa eller kiredi.

Шаруашылық тараўлары бойынша su't bag'darındag'ı iri shahlı mallardı ko'beytiw tiykarınan xalqı tıg'ız jaylasqan Evropa, Arqa Amerika mamleketleri ushın ta'n bolıp keledi. Go'sh-su't bag'darındag'ı iri qaramal sharuashılıg'ı intensiv awıl-xojalıg'ına iye bolg'an ortasha poyasta ken' tarqalg'an. Al go'sh sharwashılıg'ının' jaylasıwı ekstensiv (Argentina, Avstraliyanın' u'lken bo'limi) ha'm intensiv (AQSh)rawajlang'an ellerge tuwra keledi. Shoshqashılıq penen tu'rli ta'biyiy sharayatlardag'ı intensiv ha'm ekstensiv awıl-xojalıg'ına iye bolg'an ma'mleketler shug'illanadı. A'dette bul taraw xalqı tıg'ız jaylasqan rayonlarda, kartoshka, la'blebi o'ndiriwshi rayonlarda ken' rawajlanadı. Al qoyshılıq ken' jaylaw maydanlarına iye ma'mleketler ha'm rayonlarda ken' rawajlanadı. Sonın' menen birge mamıq ju'nli qoyshılıq qurg'aq klimatqa iye rayonlarda ko'birek tarqalg'an bolıp, dala ha'm yarım sho'l jaylawlarında bag'ıladı.

A'debiyatlar dizimi

1. Maksakovskiy V.P. - «Geograficheskaya kartina mira». Yaroslavl, 1996.
2. Radionova I.N.. «Politicheskaya karta mira» M.: 1996.
3. Rozin M.S., Volf M.V., Vasilevskaya L.I. - «Sovremennoe geografiya mirovogo xozyaystva». M.: Prosvishenie, 1998.
4. Strani mira. Entsiklopedicheskiy spravochnik. Minsk. Mirinda. Rodioplus, 1999.